

УДК 338.43.02:332.012.2

Бородіна О.М., член-кор. НАН України
завідувач відділу економіки і політики аграрних перетворень
Інституту економіки та прогнозування НАН України

НАУКОВО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ РЕКОНСТРУКТИВНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА СЕЛА В УКРАЇНІ

На основі аналізу кількісних та якісних змін в аграрному секторі економіки за період аграрних трансформацій доведено утвердження в Україні аграрного устрою, що стимулює зростання без розвитку. Нарощення сільськогосподарського виробництва та експорту відбувається без явних позитивних змін у сімейному господарюванні, якості життя сільського населення та в економіці громад. Запропоновано основні підходи до переходу на реконструктивний тип розвитку аграрного сектора на основі його соціоекономічної модернізації¹.

К л ю ч о в і с л о в а : аграрні трансформації, аграрний устрій, аграрне зростання, сільський розвиток, соціоекономічна модернізація, реконструктивний розвиток.

J E L : Q01, Q18, Q58

Генезис сучасного аграрного устрою України. Витоки сучасного аграрного устрою в Україні беруть свій початок з 90-х років, коли почалося становлення ринкових відносин в аграрному секторі після відмови від централізованої планової економіки. За відсутності досвіду, знань та політичної волі ці процеси відбувалися в умовах інституційної невизначеності, макроекономічної і фінансової нестабільності, політичного протистояння. Протягом двадцятип'ятирічного періоду аграрний сектор пройшов три знакові періоди своєї трансформації. Перший з них охопив майже десятиліття – з 1991р. по 1999 рр. та ідентифікується як уповільнений трансформаційний процес; другий – етап стрімких капіталістичних змін з 2000 р. до 2005 р.; третій етап триває зараз і визначається гігантоманією у землекористуванні та нарощенні експорту сільськогосподарської сировини.

Під час першого етапу було створено передумови для роздержавлення і приватизації землі та іншого майна колективних і державних сільськогосподарських підприємств та їхньої реорганізації. Колгоспи і радгоспи реформувались у колективні сільськогосподарські підприємства (КСП), що розпайовували належну їм землю і майно між своїми членами, які отримали право вийти з КСП для самостійного господарювання. Повільно змінювався господарський механізм функціонування аграрного сектора, що ускладнювалося постійною інфляцією і навіть гіперінфляцією у 1992–1993 рр.

На першому етапі відбулося катастрофічне падіння виробництва сільськогосподарської продукції. У 1999 р. валове виробництво в усіх категоріях господарств становило 49% від рівня 1990 р., у тому числі в сільськогосподар-

¹ Публікацію підготовлено в рамках виконання досліджень за цільовою комплексною програмою наукових досліджень НАН України "Реконструкція економіки України: історичні виклики та модерні проекти" (№ держреєстрації 0116U006783).

ських підприємствах – 28%. У господарствах населення обсяги виробництва збереглися майже на рівні 1990 р. (98%). На кінець першого періоду трансформацій практично повністю була ліквідована система соціального розвитку села, яка діяла у дореформений період.

Другий етап аграрних трансформацій був започаткований грудневим 1999 р. Указом Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки", відповідно до якого земельні паї трансформувалися у приватні земельні ділянки з виділенням їх у натурі. Колективні підприємства ліквідовувалися. Їх виробничі потужності і приватні земельні ділянки селян використовувались для заснування нових формувань: господарських товариств та індивідуальних господарів. Зміни в організаційному устрої сільськогосподарського виробництва супроводжувалися лібералізацією сільськогосподарської торгівлі, скороченням державного втручання в організацію поставок ресурсів, ринків збуту та позитивними ціновими змінами на ресурси. Через катастрофічне падіння виробництва у секторі сільгосп підприємств бюджетна підтримка спрямовувалась виключно на відродження великотоварного виробництва. Це дало швидкі виробничі й фінансові результати у цьому виробничому сегменті. Соціальний розвиток села вважався другорядною проблемою, як і підтримка дрібнотоварного виробництва, що сприймалося як тимчасове явище, пов'язане з економічними негараздами у країні. Проте, як і раніше, сектор індивідуальних виробників виробляв сільськогосподарської продукції більше, ніж підприємства корпоративного типу.

Третій етап трансформацій виокремився після 2004 р. швидким зростанням у сільському господарстві структур корпоративного типу, розширенням індустріального монокультурного виробництва, надконцентрацією сільськогосподарської землі. Паралельно відбувалося обезземелення селян, їх відлучення від майна колишніх КСП шляхом його викупу (або переходу за борги до нових власників), що значно звужувало доступ до засобів для існування в сільській місцевості.

Після світової фінансової кризи (2008 р.) процеси надконцентрації в аграрному секторі економіки значно активізувались; відбулося поглинання всередині корпоративного сектора, що призвело до формування аграрних мегакорпорацій із "земельним банком" 300–500 тис. га і більше.

Незавершеність інституційних трансформацій відкрила можливість формування тіньового ринку землі, створення умов для вилучення надприбутків з аграрного сектора, що сприяло швидкому припливу інвестицій, у тому числі іноземних. При цьому спостерігається обернена залежність між зростанням інвестицій і кількістю зайнятих у корпоративному секторі. За період з 2005 р. по 2015р. кількість працюючих тут знизилася більше ніж удвічі. Натомість вивільнені працівники сільського господарства "перегікали" у сектор неформальної зайнятості – особисті селянські господарства. Нині тут працює 80% усіх зайнятих сільськогосподарським виробництвом, щорічно ними виробляється майже половина сільськогосподарської продукції.

Майже 2,6 млн осіб працездатного віку є самозайнятими у сільськогосподарському виробництві (4,7 млн сільських домогосподарств). Вони виробляють більш трудомісткі та менш рентабельні види продукції, зокрема: майже 97% – картоплі, 89% – овочів відкритого ґрунту, 63% – овочів закритого

грунту, 90% – продовольчих баштанних культур, 84% – плодово-ягідних культур, 80% – молока, 75% – м'яса ВРХ, 59% – м'яса свиней, 94% – м'яса овець, 83% – вовни.

Натомість корпоративний сектор виробляє вузький спектр експортно орієнтованої продукції, що практично не потребує затрат ручної праці (зернові, кукурудза, соняшник, ріпак). Економічна діяльність агрокорпорацій орієнтована не тільки на отримання прибутку, а й ренти. Корпоративні структури порівняно з іншими сільгоспвиробниками мають вільний доступ до фінансових ресурсів, транспортних коридорів, сучасної складської логістики. Вони значно краще забезпечені основними та оборотними засобами; їх технологічні рішення базуються на використанні сучасних індустріальних технологій а відсутність екологічних зобов'язань дає можливість вільно визискувати природні ресурси без зобов'язань щодо їх відновлення. У результаті значної концентрації землі, експортоорієнтованого характеру виробництва, монополізації ланцюгів доданої вартості, мінімізації орендної плати та нарощення ринкової вартості агрокорпорації використовують місцеві ресурси сільських громад для формування, привласнення та акумулювання надприбутків і посилення своєї ринкової й політичної влади в країні.

Аграрний устрій, що базується на подібних структурних диспропорціях, концентрації землекористування і аграрного виробництва у надвеликих розмірах, обмежує можливості сільського господарства та його потенційно позитивні впливи на економічний розвиток країни. При агрогігантomanії можливості сільського господарства для потреб розвитку залишаються незатребуваними, оскільки нарощення виробництва та експорту не супроводжується адекватними позитивними змінами як у сільському середовищі, так і у суспільному виробництві в цілому.

Сільське господарство для цілей розвитку. У 2008 р. Світовий банк підготував програмний документ про унікальні можливості сільського господарства як двигуна економічного розвитку [1]. Цьому передувала кількарічна співпраця (2002–2008 рр.) найвагоміших всесвітніх організацій – Продовольчої і сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО), Глобального екологічного фонду (ГЕФ), Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (ЮНЕП), Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ) і Світового банку. У результаті за їх сприяння шляхом багатосторонніх спільних досліджень та консультацій було здійснено Міжнародну оцінку сільськогосподарських знань, науки і технології для цілей розвитку [2]. Ця оцінка стала конструктивним початком глобального діалогу і важливим внеском у збереження майбутнього завдяки реалізації потенціалу сільського господарства у досягненні цілей розвитку, а саме – у скороченні масштабів голоду і бідності, підвищенні рівня життя в сільських районах і поліпшенні здоров'я населення, сприянні збалансованому в екологічному, соціальному та економічному плані розвитку сільської місцевості.

У Міжнародній оцінці зазначається, що для успішного досягнення цілей розвитку й забезпечення сталості сільськогосподарського виробництва, з урахуванням нових глобальних викликів, необхідно таке.

По-перше, здійснити кардинальні зміни не тільки у сфері сільськогосподарських знань, науки і технологій (СГЗНТ), а й у політиці, інститутах, потенціалах розвитку та інвестиціях. Під час таких змін забезпечуватиметься посилення уваги до багатофункціональності сільського господарства, за допомогою чого реалізується комплексний характер і поєднання досягнень у сфері сільськогосподарських знань, суспільних соціальних та природничих наук.

По-друге, для розроблення комплексного підходу до розвитку та впровадження нових СГЗНТ будуть потрібні нові інституційні підходи. При цьому сільські громади, селянські домогосподарства й селяни розглядатимуться як творці та менеджери екосистем. Такий поворот у досягненні цілей розвитку й забезпечення його сталості неминучий. Подібні зміни політичного та інституційного характеру повинні орієнтуватися на ті верстви сільського населення, чий інтерес менш за все враховувалися в рамках підходів, які застосовувалися раніше, – тобто на малозабезпечених селян, жінок та етнічні меншості.

По-третє, досягнення цілей розвитку через нову систему СЗНТ буде визначатися також тим, якою мірою дрібні виробники сільськогосподарської продукції зможуть знайти заняття, яке приносить дохід, не тільки у сільському господарстві, а й поза ним, що сприятиме загальному економічному зростанню. Великі й середні за розмірами сільськогосподарські товаровиробники, як і нині, збережуть свою значимість, але мають бути поставлені в такі умови, за яких великою мірою та з високою ефективністю використовуватимуть досягнення у сфері сталого землекористування й безпечних агропродовольчих екосистем.

По-четверте, для досягнення цілей розвитку велике значення матиме оцінка потенційних наслідків застосування будь-якої технології для навколишнього середовища, здоров'я та соціальної сфери з використанням відповідних систем регулювання. Це може зробити свій внесок у радикальне підвищення рівня продовольчої безпеки та підвищення соціальних та економічних показників роботи сільськогосподарських систем як основи добробуту сільського населення й сільських громад та більш масштабного економічного розвитку. Використання ефективних систем регулювання може допомогти у відновленні виснажених ґрунтів, зниженні екологічних ризиків і ризиків для здоров'я при виробництві та споживанні продуктів харчування за підвищення обсягів виробництва за збереження умов сталості.

По-п'яте, для досягнення цілей розвитку творці і менеджери екосистем, які усвідомлюють існуючі проблеми і вдаються до певних варіантів дій, повинні в довгостроковій перспективі бути готовими до врахування конкретних інтересів різних зацікавлених сторін; до вирішення міждисциплінарних проблем; до використання можливостей і подолання факторів невизначеності, які можуть з'являтися в майбутньому. Для цього потрібні системи знань та практичних навичок, завдяки яким люди здатні вирішувати наукові, технічні, практичні й політичні завдання на локальному рівні. Таке розуміння вимагає переходу на неієрархічні моделі розвитку.

По-шосте, необхідною умовою досягнення цілей розвитку має стати збільшення державних і приватних інвестицій у СГЗНТ, створення сприятливих політичних умов та інститутів, переоцінка традиційних знань і місцевого досвіду, а також міждисциплінарний, цілісний і системний підхід до виробництва

знань та обміну ними. Успіх залежатиме і від того, якою мірою процеси, що відбуваються на міжнародній арені, і проведені тут заходи будуть спрямовані на досягнення цілей розвитку на сталій основі.

Соціоекономічна модернізація. У контексті Міжнародної оцінки сільськогосподарських знань, науки і технології сучасне розуміння поняття "модернізація аграрного сектора" включає зусилля у напрямі постійної інтенсифікації економічного розвитку за допомогою інновацій не тільки у технологічній сфері, а й в екологічній та соціальній, метою яких є збереження здатності відповідати на постійні виклики зовнішнього і внутрішнього середовища. Тому більш адекватним є вживання терміна "соціоекономічна модернізація аграрного сектора" [3] – як комплексу інституційних змін, спрямованих на забезпечення аграрного і сільського розвитку на засадах сталості, створення довгострокових умов для розумного нарощення виробництва і спроможностей сільських громад самостійно вирішувати економічні, соціально-культурні та екологічні проблеми сільської місцевості.

Соціоекономічна модернізація, на відміну від модернізації як такої, означає не тільки зміни в аграрному виробництві, а й зачіпає сутнісну основу аграрних відносин, їх внутрішній зміст. Вона відзначається переходом від зміни зовнішніх форм аграрних відносин до їх сутнісних конструкцій, створюючи реальні можливості для реконструкції. Отже, можна стверджувати, що соціоекономічна модернізація є межею перетворення модернізації в реконструкцію і можливим шляхом переходу до реконструктивного типу розвитку аграрного сектора економіки.

У вітчизняних реаліях соціоекономічна модернізація пов'язана з явищем, що отримало назву "криза модернізації". Це явище та його наслідки не є несподіваними й непередбачуваними, оскільки воно спостерігалось й було детально описано і вивчено в класичній теорії модернізації, зокрема на прикладі країн Латинської Америки. Суть його полягає в тому, що у процесі трансформацій, територіальних розмежувань і боротьби за ресурси у процесі їх приватизації для деяких соціальних груп виявляється важливішою монополізація прав власності та політичної влади, ніж швидке досягнення суспільного консенсусу в ім'я створення реальної ринкової економіки і конкурентної демократії.

У постсоціалістичному просторі процеси приватизації також супроводжувалися неконтрольованим захопленням ресурсів з їх подальшим напівлегальним перерозподілом. За висновками Д.Штарка [4], при відмиранні старих, соціалістичних владних та економічних структур на їх місці не виникає вакуум, в якому поступово міг би початися розвиток нових демократичних механізмів та відносин, а продовжується існування й видозміна старих соціальних мереж та способів вирішення політичних, економічних і соціальних питань. Підтвердженням цьому слугує результативність аграрних трансформацій в Україні, внаслідок яких вітчизняний аграрний сектор відродив крупноземельне господарювання (за типом колгоспно-радгоспного періоду), але на приватній основі, орієнтованого на ринок, корпоративного за організаційною структурою. Модернізація аграрного сектора у цьому контексті ототожнювалась з його індустріалізацією та фетишизацією ефекту масштабу. У 90-х роках і особливо після 2000 р. державна аграрна політика спрямовувалась на стимулювання нарощення обсягів сільськогосподарського виробництва та експорту сільгосп-

продукції новоствореними крупними структурами аграрного бізнесу, який ухилився від зобов'язань щодо соціальних і екологічних наслідків інтенсивного господарювання на землі.

Структурні диспропорції і суперечності розвитку. Функціонуюче у першому десятиріччі 2000-х років інституційне середовище в Україні дало позитивні результати у вигляді надшвидкого зростання обсягів виробництва і завоювання провідних позицій у ключових сегментах світового агропродовольчого ринку. Уже у 2015 р. Україна увійшла до трійки світових експортерів зернових після США та ЄС. Наразі вітчизняний аграрний сектор лідує у рейтингах світових експортерів щодо олії соняшникової (1-ше місце), кукурудзи (3-тє), ячменю (4-тє), пшениці (6-тє), сої (7-ме), курятини (8-ме місце). У 2014/2015 маркетинговому році вдалося досягти рекордного експорту зернових за роки незалежності – майже 35 млн т. До 2020 р. Мінагрополітики планує довести цей показник до 40–70 млн т при досягненні валових зборів зерна на рівні 80–100 млн т. Це дозволить експортувати аграрну продукцію на понад 20 млрд дол. США [5].

Разом із позитивними ефектами щодо обсягів виробництва та експорту в аграрному секторі сформувалися і поглиблюються суттєві диспропорції, які створюють реальну небезпеку сільськогосподарській галузі у довгостроковій перспективі, оскільки супроводжуються дисбалансом галузевої і продуктової структури виробництва, його монокультуризацією, зростанням екологічного навантаження на екосистеми, руйнацією усталених соціальних зв'язків у сільських громадах.

Структурні диспропорції між галузями – рослинництвом і тваринництвом – ускладнюють відтворення природної родючості ґрунтів. Диспропорції у галузі рослинництва – між вирощуванням експорторієнтованих культур та продукції для внутрішнього споживання – призводять до значних коливань цін на основні продовольчі культури та продовольчої інфляції. Диспропорції у тваринництві – між виробництвом молока, яловичини і свинини та продукцією промислового птахівництва обумовлюють нераціональну структуру споживання та знищення природних пасовищ та луків тощо.

Соціально-економічними наслідками техніко-технологічної модернізації крупномасштабного сільськогосподарського виробництва та досягнутого на цій основі підвищення його продуктивності стали структурні диспропорції у системі зайнятості у сільському господарстві. Спостерігається стала тенденція скорочення зайнятих в організованому секторі та витіснення селян у низькодохідний неформальний сектор, зростання прихованого безробіття та вимушеної міграції, посилюється диспаритет у доходах різних верств сільського населення, знецінюється людський капітал, безлюдніють села.

Надмірна концентрація землекористування у близько сотні надвеликих агрохолдингів на ринку оренди земель сільськогосподарського призначення заважає вільній конкуренції за земельні ресурси. Монополізація прав оренди землі утримує на низькому рівні орендну плату та ціну землі, обмежує вибір дрібних власників землі – орендодавців на ринку оренди та звужує доступ середніх сільськогосподарських підприємств, фермерських і особистих селянських господарств до земельних ресурсів. Вона становить також суттєву загрозу для реального контролю сільськими громадами за сільськими територіями, на яких вони мешкають.

Власне зазначене свідчить, що вітчизняному аграрному сектору притаманна організаційно-структурна дихотомія, яка створює реальні загрози його сталому розвитку, оскільки зростання виробництва, експорту та доходів окремих господарюючих суб'єктів супроводжується обезлюдненням сіл, техногенним навантаженням на сільські громади і території, що становлять просторову, соціальну і природо-ресурсну базу агропродовольчого забезпечення країни. Проблема соціальної модернізації вітчизняного аграрного сектора набуває більшої актуальності передусім з огляду на європейський досвід аграрного розвитку та на сучасне зростання важливості продовольчого самозабезпечення країн в умовах глобальних кліматичних змін.

Тенденції у європейському аграрному та сільському розвитку. Розвинені країни Європейського Союзу, які мали відносно стабільну аграрну політику, поступово переходять від продуктивізму та виключно галузевої підтримки сільських територій до необхідності реалізації соціальної політики їх розвитку. Стимулювання розвитку аграрного сектора тут пройшло шлях від нарощення обсягів виробництва у повоєнні роки до пріорітизації його сталого розвитку в умовах кліматичних змін за активної участі сільських громад [6–8].

У післявоєнні роки сільське господарство країн Європи не забезпечувало достатньої кількості продовольства для європейців. До 1950-х років основні види продовольства видавались за картками. У 1957 р. шість країн уклали Римську угоду про створення Європейського економічного співтовариства і запровадили єдиний механізм підтримки сільського господарства – Спільну аграрну політику (САП). Трохи більше ніж за десять років обсяги виробництва зросли до необхідних потреб, а у 70–80-ті роки ферми стали настільки продуктивними, що виробляли продукції більше, ніж споживали європейці. Перевиробництво створювало надлишки, що вимагало значних суспільних витрат на транспортування і зберігання "гір продовольства і рік вина". САП вимушена була вдаватися до таких неринкових заходів, як квотування виробництва та реалізації окремих видів сільськогосподарської продукції. Таким чином, вдалося значною мірою скоротити посівні площі та обсяги виробництва, перевести оброблювані землі під пари і поступово збалансувати попит та пропозицію. У подальшому значна увага приділялась стимулюванню високої якості та безпеки продовольства і благополуччю тварин. Період 90-х років відзначається посиленням вимог до фермерів щодо охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів. У 2000-х роках САП виокремлює сільський розвиток і змінює розстановку пріоритетів². Якщо раніше акцент робився на галузевих показниках розвитку сільського господарства, то тепер він був перенесений на політику інтегрованого розвитку села. У подальшому відбулося розширення масштабів програм сільського розвитку в результаті включення у сферу їх дії сільського населення, не зайнятого в аграрному секторі. Нові фінансові перспективи ЄС після 2014 р. посилили увагу до проблем зайнятості та інновацій. Теперішня реформа CAP спрямована на зміцнення економічної та екологічної конкурентоспроможності аграрного сектора з метою

² Важливість розвитку сільських територій уперше була задекларована в кінці 1980-х років у документі Європейської комісії "Майбутнє сільських громад", в якому зазначалась необхідність зовнішньої підтримки (політики сільського розвитку) ендегенних потенціалів сільської місцевості.

сприяння інноваціям для підтримки зайнятості та економічного розвитку сільських громад, а також запобігання кліматичних змін.

Власне, для того щоб успішно подолати розбіжності в соціальній, екологічній і економічній сферах на сільських територіях, аграрне зростання не може розглядатися як кінцева мета аграрної політики, а лише як засіб забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства, передусім його сільської складової.

Соціоекономічна модернізація аграрного сектора: емпіричні підходи.

Не тільки європейський досвід, а й світовий свідчить про те, що орієнтація сільського господарства на потреби ринку за допомогою певних важелів державного впливу зумовлює різке скорочення кількості фермерів порівняно із загальною чисельністю населення, провокує сільське безробіття, а також забруднення навколишнього середовища, що є результатом побічних ефектів індустріалізації сільського господарства. У процесі таких змін відбувається суспільне усвідомлення того факту, що сільська місцевість не є монополією виробників сільсько-господарської продукції, оскільки сільські території становлять практично 80–90% території країни. Під тиском громадянського суспільства відбувається поступове зниження домінування аграрного бізнесу і зменшення сільськогосподарської гегемонії в сільських регіонах, актуалізується проблема неоднорідності сільської місцевості та необхідність державної диференційованої політики сільського розвитку, що активізує місцеві громади та їх ресурси.

Централізована галузева політика, яка здійснюється здебільшого під егідою Міністерства сільського господарства, зазнає відчутного впливу різного роду неурядових організацій, численних екологічних активістів, осередків регіонального розвитку, місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування тощо. Створювані таким чином нові аграрні відносини у сільській місцевості великою мірою стають можливими завдяки тому, що інститути громадянського суспільства мають змогу використовувати різні джерела фінансування для більш активної ролі та реального впливу на розробку та реалізацію соціоекономічних засад аграрного розвитку, залучення місцевого населення до вирішення проблем локального рівня.

В нових умовах соціоекономічної модернізації особливої ваги набуває трансформація діючих і формування нових інституцій, зміцнення їх загального потенціалу, підвищення відповідальності та ефективності. Адекватна інституційна архітектура стимулює ефективну соціальну взаємодію між представниками місцевого населення для досягнення ним своїх "внутрішніх" інтересів, які узгоджуються з "зовнішніми". Успіх виступає результатом ефективного стимулювання "згори" і соціальних дій "знизу" задля досягнення колективних інтересів мешканців конкретної громади і суспільства загалом. Через це такі соціальні дії повинні відповідати потенціалу розвитку громади як певної території, а їх реалізація має бути ефективною як в економічному, соціально-культурному, так і в природоохоронному значенні, оскільки раціональне використання навколишнього середовища має очевидний територіальний вимір [9]. Звичайно, проблема розвитку сільських громад тісно пов'язана з територією, проте адміністративний поділ може не співпадати з функціональними, відносно однорідно інтегрованими економічними зонами та поділом за соціально-культурною ідентичністю, які формують конкурентні переваги конкретної громади порівняно з іншими.

Висновки та рекомендації

1. Аграрний сектор є найважливішою галуззю економіки, оскільки продукція сільського господарства забезпечує основний роздрібний товарообіг країни, разом з переробною промисловістю створює робочі місця для значної частини економічно активного населення, формує основи фізичного здоров'я людського капіталу країни, бо саме ця галузь виробляє продовольство, взаємодіючи з природою і безпосередньо впливаючи на екологію. У процесі еволюції жодна країна не пройшла у своєму розвитку періоду, коли галузева складова, а саме нарощення обсягів виробництва, домінували над іншими суспільно важливими функціями сільського господарства – соціально-економічними та екологічними. Проте шляхом певних політичних рішень багатьом з них вдалося досягти гармонійного поєднання інтересів сільського господарства і села.

2. У минулому столітті розвинені країни Європи суттєвим чином покращили свої економіки за рахунок аграрного сектора. Економічне зростання, що брало початок з сільського господарства, забезпечило досить вагомий внесок у зростання ВВП та виведення країн у промислово розвинені. Проте зростання у сільському господарстві несе з собою не тільки позитивні ефекти у нарощенні обсягів продовольства, а й призводить до небажаних результатів, що погіршують якість суспільного життя.

3. У сучасному науковому обігу й політичній практиці країн ЄС використовується поняття "аграрний/сільський розвиток", а аграрне зростання при цьому розглядається не як кінцева мета, а як засіб досягнення соціально-економічного прогресу. На відміну від зростання, аграрний/сільський розвиток не є виключно економічним явищем, хоча й тісно пов'язаний з економікою. Аграрний розвиток – це таке нарощення аграрного виробництва, за якого вигоди від нього більш-менш рівномірно розподіляються між усіма учасниками процесу, підвищення продуктивності здійснюється безпечним для довкілля та сільських громад способом, скорочення зайнятості у сільському господарстві супроводжується створенням нових робочих місць у позааграрній сфері на селі [10]. Унаслідок цього не тільки зростають доходи та якість життя населення, а й знижується рівень соціальної диференціації за доходами. Саме на таких концептуальних засадах змінюється сутність і внутрішній зміст процесів розвитку сільського господарства і села для забезпечення його сталості у довгостроковій перспективі відповідно до сучасних соціально-економічних та екологічних викликів.

4. Реконструктивний тип розвитку в аграрному секторі економіки передбачає трансформацію парадигми вітчизняного аграрного устрою, орієнтованого на індустріалізоване (промислове) сільськогосподарське виробництво, на розуміння його багатоукладності та багатофункціональної природи, оскільки сільське господарство, на відміну від індустрії, пов'язане з живою природою і людиною; господарську діяльність на селі не можна розглядати поза загальною системою його соціальних зв'язків та екологічних можливостей.

5. Реконструктивний тип розвитку аграрного сектора економіки може забезпечити реалізацію сутнісних особливостей та переваг вітчизняного сільського господарства і сільських територій на основі соціоекономічної модернізації. Процес такої модернізації відзначається переходом від трансформації зовнішніх форм аграрних структур, які монополізують природні ресурси для нарощення виробництва експортної сировини, до зміни сутнісних конструкцій аграрних відносин, створюючи реальні можливості для реконструкції.

6. Соціоекономічна модернізація аграрного сектора – це комплекс економічних, соціальних, культурних, політичних та інших змін, спрямованих на забезпечення аграрного і сільського розвитку на засадах сталості. Це передбачає, з одного боку, унормування господарської діяльності та соціальної відповідальності крупного аграрного бізнесу з точки зору суспільних інтересів (економічних, соціальних та екологічних). А з іншого боку, – створення довгострокових спроможностей сільських громад самостійно розвивати економіку села, використовуючи локальні ресурси, покращувати соціальні умови і навколишнє середовище їхньої життєдіяльності.

7. Концепція соціоекономічної модернізації аграрного сектора у контексті переходу його до реконструктивного типу розвитку як приклад еволюції в теорії та практиці розвитку сільського господарства і села використовується у розвинених країнах світу, залежно від досягнутого рівня економічного, демократичного та інституційного розвитку. У слаборозвинених країнах та країнах, що розвиваються, дискусія стосовно переходу від політики секторального розвитку до комплексних заходів, а також від централізованого управління до адекватної координації мультисекторальних заходів на місцях започаткована більшою мірою у теоретичній площині і значно менше у практичній. У країнах з низьким рівнем загального розвитку, до яких, на жаль, належить Україна, актуальність дискурсу з проблем реальних дій у сфері соціоекономічної модернізації гостро постане у найближчому майбутньому.

Список використаних джерел

1. Доклад о мировом развитии 2008: Сельское хозяйство на службе развития [Електронний ресурс] / Всемирный банк. – Вашингтон, 2008. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/worlddev2008.pdf>
2. Международная оценка сельскохозяйственных знаний, науки и технологии на цели развития (МОСНТР). Резюме Глобальной оценки для директивных органов [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.unep.org/dewa/agassessment/docs/Global_SDM_270608_Russian.pdf
3. *Бородин О.М.* Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України / [Бородин О.М., Гець В.М., Юрчишин В.В., Прокопа І.В.] // *Економіка України*. – 2011. – № 12. – С. 4–14.
4. *Stark David.* Das Alte im Neuen // *Transit*. – 1995. – No 9. – P. 65–77.
5. Вітчизняний АПК повністю забезпечив продовольчу безпеку України [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://minagro.gov.ua/node/19736>
6. *Goodwin M.* The governance of rural areas: some emerging research issues and agendas // *Journal of Rural Studies*. – 1998. – Vol. 14 (1). – P. 5–12.
7. *Ploeg J. D. van der, Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T., de Roest, K., Sevilla-Guzman, E., Ventura, F.* Rural development: from practices and policies towards theory // *Sociologia Ruralis*. – 2000. – Vol. 40(4). – P. 391–408.
8. EU Commission (2003). Ex-post Evaluation of the Community Initiative LEADER II [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ec.europa.eu/agriculture/eval/reports/leader2/full1.pdf> (дата звернення 19.01.2010).
9. *De Janvry A., Sadoulet E.* Toward a territorial approach to rural development // *eJADE*. – 2007. – Vol. 4(1). – P. 66–98.
10. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [Бородин О.М., Гець В.М., Гуроров А.О. та ін.] ; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородині, І.В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 56с.

Надійшла до редакції 05.10.2016 р.

*Бородин Е.Н., член-корр. НАН України
заведующая отделом экономики и политики аграрных преобразований
Института экономики и прогнозирования НАН Украины*

НАУЧНО-ПРИКЛАДНЫЕ ОСНОВЫ РЕКОНСТРУКТИВНОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И СЕЛА В УКРАИНЕ

На основе анализа количественных и качественных изменений в аграрном секторе экономики за период аграрных трансформаций доказано утверждение в Украине аграрного строя, который стимулирует рост без развития. Нарастивание сельскохозяйственного производства и экспорта осуществляется без явных позитивных изменений в семейном хозяйствовании, качестве жизни сельского населения и в экономике громад. Предложены основные подходы к переходу на реконструктивный тип развития аграрного сектора на основе его социэкономической модернизации.

Ключевые слова: *аграрные трансформации, аграрный строй, аграрный рост, сельское развитие, социэкономическая модернизация, реконструктивное развитие.*

*Borodina O., Professor, Doctor of Economics, Corresponding Member,
Head of the Department of Economics and Policy of Agrarian Reforms
Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine*

SCIENTIFIC BASIS AND APPLIED ASPECTS OF THE AGRICULTURAL AND RURAL RECONSTRUCTIVE DEVELOPMENT IN UKRAINE

In the evolution of agrarian relations, increasing the output usually dominates over other socially important functions of the agriculture, such as social- economic and environmental ones. However, by means of certain political decisions, many countries have achieved harmonious combination of the interests of agriculture and village, as growth in agriculture entails not only the positive effects of increasing amounts of food, but also leads to undesirable results, which worsen the quality of public life.

In modern scientific circulation and political practice, the term of "agrarian/rural development" is used, where growth is considered not as the ultimate goal but a means to ensure development. The reconstructive type of development in the agricultural sector involves transformation of the paradigm of national agricultural system oriented to industrialized (industrial) agricultural production towards better understanding of its multiple structure and nature. As agriculture, unlike industry, is directly related to wildlife and humans, the economic activities in rural areas cannot be considered outside the general system of its social relations and environmental opportunities.

The reconstructive type of agrarian development can ensure the implementation of the essential features and advantages of domestic agriculture and rural areas based on socio-economic modernization. The process of such modernization involves a transition from the superficial alteration of only external form of agricultural structures who monopolize the natural resources to expand the output of exportable raw materials over changing the core of agrarian relations in order to create real opportunities for their reconstruction.

The proposed set of economic, social, cultural, political, and other changes aims at providing an agricultural and rural development based on sustainability. On the one hand, this requires streamlining the economic activities and social responsibilities of the large sized agrarian businesses in terms of public interest (economic, social and environmental). And, on the other hand, it involves building long-term capacity of rural communities to independently develop rural economy (using local resources), and improve social conditions and the environment of their life.

The nature of socio-economic modernization of the agricultural sector in the context of its transition over the reconstructive development type is manifested in different countries depending on the achieved level of economic, democratic and institutional development. In less developed and developing countries, the discussion on the transition from the policy of sectoral development over the comprehensive approach (that is, an adequate multi-sectoral coordination of local activities) mostly appears in theoretical terms, and much less in practice. In our opinion, in countries with low overall development and with obvious signs of destructive growth, which, unfortunately, include Ukraine, the urgency of real action in the field of socio-economic modernization will sharply rise as soon as in the near future.

This article was prepared within the Ukrainian NAS's target oriented comprehensive research program on "Reconstruction of Ukraine's Economy: Historical Challenges and Modern Projects".

Key words: *agrarian transformation, agrarian structure, agricultural growth, rural development, socio-economic modernization, reconstructive development.*

References

1. World Bank (2008). The World development report 2008: Agriculture for development. Washington, D.C. Retrieved from: <http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/worlddev2008.pdf> [in Russian].
2. The international assessment of agricultural knowledge, science and technology for development (IAASTD). Summary of the Global assessment to policy makers. Retrieved from: http://www.unep.org/dewa/agassessment/docs/Global_SDM_270608_Russian.pdf [in Russian].
3. Borodina, O.M., Heyets, V.M., Yurchyshyn, V.V., Prokopa, I.V. (2011). Socio-economic modernization of the agrarian sector of Ukraine. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine's Economy*, 12, 4–14 [in Ukrainian].
4. Stark, David. (1995). Das Alte im Neuen. *Transit*, 9, 65-77 [in German].
5. Domestic agriculture fully ensure food security of Ukraine. Retrieved from: [/http://minagro.gov.ua/node/19736](http://minagro.gov.ua/node/19736) [in Ukrainian].
6. Goodwin, M. (1998): The governance of rural areas: some emerging research issues and agendas. *Journal of Rural Studies*, 14 (1), 5-12 [in English].
7. Ploeg, J. D. van der, Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T., de Roest, K., Sevilla-Guzman, E., Ventura, F. (2000). Rural development: from practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 391–408 [in English].
8. EU Commission (2003). Ex-post Evaluation of the Community Initiative LEADER II. Retrieved January 19, 2010 from: <http://ec.europa.eu/agriculture/eval/reports/leader2/full1.pdf> [in English].
9. De Janvry, A., Sadoulet, E. (2007). Toward a territorial approach to rural development. *eJADE*, 4 (1), 66–98 [in English].
10. Borodina, O.M., Heyets, V.M., Hutorov, A.O. et al. Heyets, V.M., Borodina, O.M., Prokopa, I.V.(eds). (2012). The Ukrainian model of agrarian development and its socio-economic reorientation. Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].